

ЕСТЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОГО СВІТОВІДНОШЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ КУЛЬТУРІ (НА ПРИКЛАДІ
ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОГО КОЛА XVII- XVIII
СТОЛІТЬ)

Доба Бароко наклала своєрідний відбиток на мистецькі характеристики світовідношення в естетосфері української етнокультури. Бароківі транспозиції мистецтва виявилися у його естетичних особливостях: динамізм образів і композицій, внутрішній і зовнішній рух; поглиблена контрастність (антитетизм), символізм та емблематичність; кончетизм; метафоричність, доведена до своєрідної стильової універсалізації; підвищена емоційність, спрямована на те, щоб сугестивно вразити й захопити реципієнта (співрозмовника, слухача, читача, глядача).

Сутнісні риси світовідношення поєднуються з провідними бароковими принципами українського мистецтва XVII-XVIII століть: принцип „*гострого розуму*” (вимагав мислительного чи образного поєднання непоєднуваного, завдяки чому створювався жартівливий ефект, дотеп, кончето); принцип *антитетики* (широко проявився в ідейно-художньому протиставлянні протилежностей, контрасті); принцип „*чудне-а-містеріальне*” (розкривався у тяжінні до містичного, загадкового, дивовижного, примхливого, химерного, нереального; феномену чуда); принцип *символічного осягнення світу* (полягав у тому, що за видимими предметами дійсності вбачалися прихованими вищі смисли); принцип *емблематичного умоспоглядання* (виявився у метафоризації як способі мислення, у возведенні метафори у художній спосіб пізнання дійсності, художній знак); принцип *поєднання „земного” та „небесного”* (виходив із дихотомії „дольне-горне” буття, „плотське-духовне” людини: з однієї сторони, – це постійна боротьба зі своїми пристрастями і прагнення до досконалості та вищих смислів, а з іншої сторони, – усвідомлення драматизму існуючого життя, сповненого несправедливості та зла); принцип *варіативності* (виявився у створенні варіацій на вже існуючі твори, сюжети тощо); принцип *передачі динаміки буття, мислення, естезису постійного руху*, який став неодмінним проявом барокowości; принцип *мальовничості* (в тому числі надзвичайно підкресленої декоративності); принцип *театралізації* (проявився не тільки в сприйнятті світу як своєрідної арени діяння, певної показовості та мінливості, але

відкладався у свідомості людини як певна повчальна схема, своєрідний дидактичний прийом).

Ще одною з характерних рис Бароко, пов'язаних з особливостями Нового часу в Україні, було прагнення до універсалізації й систематизації (каталогізації), що виявлялося, зокрема, у створенні великих за розміром творів. У цьому аспекті можна нагадати про бажання митрополита Петра Могили створити зібрання житій святих – свого роду агіографічну енциклопедію. Це завдання з часом виконав свт. Димитрій Ростовський (Туптало), який свого часу був намісником Чернігівського Єлецького монастиря і був духовно близьким до Чернігівського літературно-філософського кола (серед його відомих представників можна згадати Лазаря Барановича, Іоанна Максимовича, Іоанна Стаховського, Лаврентія Крщоновича, Іоанна Щирського та ін.).

Для барокового світогляду властивим є погляд на світ як на театр. Світ мислиться як величезна сцена, а театр як її невелике дзеркало. Життя сприймалося як театральна вистава. Концепт „світ-театр” був адекватно сприйнятий і українським бароковим світоглядом, в т. ч. і в „Чернігівських Афінах”. На це вказує, на нашу думку, вже сама назва твору Іоанна Максимовича «Феатронъ, или позоръ нравоучительный...» (1708 р.), тобто «Театр, або видовище повчальне...», якщо висловитися сучасною українською мовою. Цей бароковий твір є творчим перекладом І. Максимовича з творів Амвросія Мерліака. У ньому містяться авторизовані повчальні розповіді з Св. Письма, різноманітні старовинні історії, а також вірші самого І. Максимовича. Всі ці структурні одиниці «Феатрону» розумілись, немовби театральні сцени, призначення яких – повчати й наставляти. І назва цього твору, до того ж, є влучною бароковою метафорою з використанням конотацій театру. Відомо також, що у 1699 р. київський поет Петро Армашенко, який мав тісні зв'язки з чернігівським культурним осередком, видав у Чернігові свій панегірик «Театр довговічної слави», написаний латинською мовою і присвячений Іванові Мазепі, ще до подій війни із Швецією.

В аналізі естетичних особливостей барокового світовідношення зупинимось окремо на ставленні української людини до світу як до „саду” або „дивосаду”. Це є характерним для світогляду і культури українського Бароко, особливо тоді, коли у людській свідомості поєднувалось уявлення про благочестиве або праведне життя й красу внутрішнього або зовнішнього світу. Таке сприйняття світу як прекрасного саду естетизується й рефлектується в поезиці діячів Чернігівського літературно-філософського

кола як своєрідний образ-концепт, що інтегрує в собі релігійний, етичний, естетичний та художній рівні духовного життя й етноментальності. „Сад” сприймається як символ чеснот, сигнатура праведного й істинного життя, що відповідає ідеалу людського земного існування, й входить до естетичного тезаурусу „Чернігівських Афін”, що спирається на барокові уявлення.

У творчості Лазаря Барановича та Антонія Радивиловського ми зустрічаємо топос „саду зачиненого”, що пов’язаний із постаттю Богородиці («Труби словіс проповідних», «Огородок Марії Богородиці»).

Образ-концепт „сад” виконував функцію естетизації тексту та його художнього викладу, що яскраво виявилось у тогочасних риторичних курсах, в тому числі й в чернігівській риторичній «Сад цариці красномовства...» (1717 р.). Більш приємні промови риторичного „саду” уподібнювались квітам. Є тут і прекрасні лабіринти (*labyrinthi amoeni*), прикрашені квітучими виразами-гостротами (*flosculi*). Останнім, зокрема, присвячений третій лабіринт (Арк.137.). У першому лабіринті є «різноманітні доріжки з внутрішніх та зовнішніх місць, з яких так чи інакше складаються аргументації, пропозиції, що чітко викладаються і гідні обожнювання; і вони можуть з’єднувати промови» (Арк. 54 (зв.)).

У польськокомовній поемі чернігівського поета Івана Орновського «Багатий шаною, славою й честю сад Захаржевських» (К, 1705) топос прекрасного саду інтерпретується як новий Едем й апелює до побажання прекрасного майбутнього життя людей у нещодавно заснованому Харкові.

У «Тріоді квітній», що вийшла у Чернігові 1685 року, ще один представник чернігівського культурного осередку Лаврентій Крщонович називає чернігівську друкарню „вертоградом”, а її книжки „духовним цвітом (квітом)”, „духовним виноградом”, який „насадив” і про який піклується Лазар Баранович (Тріодь цвітна. – Ч., 1685. – Арк. ii-ii (зв.)). У цьому „духовному винограді” можна чітко виокремити своєрідну тріаду: „квітка”- „плід”- „благій плід” (з „дерева благоплідного”). Суть останньої полягає в поетичному виразі естетичного поняття *калокагатії* у поєднанні з поняттям *красивого (гарного)-корисного*. У вже згаданій передмові Лаврентія Крщоновича до «Тріоді квітної» (Ч.,1685) вибудовуються метафори за схожістю, в яких враховуються такі якості, як краса (привабливість), благодать (гарні, добрі якості) та користь (польза). Книжки чернігівської друкарні поетично називаються квітами, оскільки вони мають подібність до квітів. Квіти приносять плід речовий, матеріальний – насіння, а книжки плід духовний – користь, яка проявляється у благочесті, доброму (праведному) житті, добрих справах, чеснотах (добродетелях). Це є „прекрасним цвітом”,

тобто красивою (гарною) квіткою. Подібно до того, як квіти сплітаються у вінець, так і книжки сплітаються у „вінець премудрості” (Арк. iii – iiiі (зв.)). У такий спосіб відбувається естетизація світу і культури, що відтворює панестетизм української етноментальності.

Отже, український бароковий дискурс (зокрема у творчості діячів Чернігівського літературно-філософського кола) дає можливість виявляти естетичні особливості етнонаціонального світовідношення, розчинені у тогочасній культурі: поезії, прозі, проповідях, у шкільних поетичних та риторичних курсах. Представлені тези лише окреслюють, але не вичерпують всю багату палітру барокового світовідношення в Україні, яке мало і свої регіональні виміри (Київ, Львів, Чернігів).